

Д. Ю. Венцовський, головний консультант відділу міжнародного економічного співробітництва
Національного інституту проблем міжнародної безпеки Ради національної безпеки і оборони України

МЕТОДИКА ОЦІНКИ ВПЛИВУ ЕКСПОРТНОЇ ТОРГІВЛІ НА СТАН ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Дослідження присвячено пошуку актуальних методичних підходів у визначенні стану економічної безпеки залежно від характеристик процесів, які відбуваються під час експортної товарної торгівлі. Проаналізовано сучасні підходи до аналізу економічної безпеки у зовнішньоторговельній сфері, запропоновано модель оцінки відповідності експорту параметрам економічної безпеки та розраховано інтегральний індекс експортної безпеки.

Исследование посвящено поиску актуальных методологических подходов в определении состояния экономической безопасности в зависимости от характеристик процессов, которые происходят во время экспортной товарной торговли. Проанализированы современные подходы к анализу экономической безопасности во внешнеторговой сфере, предложена модель оценки соответствия экспорта параметрам экономической безопасности и рассчитан интегральный индекс экспортной безопасности.

Modern approaches of analysis of economic security depending on characteristics of processes taking place through out international export commodity trade are analyzed. New approaches to the economic security analysis in the sphere of foreign trade are determined. The model of estimation of export's accordance to the parameters of economic security is offered and the integral index of export safety is calculated.

Ключові слова. Економічна безпека, експортна торгівля, експортна безпека, параметри економічної безпеки, інтегральний індекс експортної безпеки.

Вступ. Експортна сфера стала ключовим механізмом поширення негативного впливу світової фінансово-економічної кризи на сучасну економіку України. Різка падіння світової економічної активності значно скоротило обсяги міжнародної торгівлі, в результаті чого Україна опинилася серед країн, промисловість яких зазнала найбільших втрат від скорочення зовнішнього споживання. Відповідна ситуація активізувала та суттєво загострила широке коло викликів і загроз економічній безпеці України, водночас роль товарного експорту у відповідних процесах залишалась нез'ясованою внаслідок відсутності механізму визначення такої залежності.

Дослідженню ролі та проблематики зовнішньоторговельної діяльності держави в системі забезпечення економічної безпеки присвячено науковій праці таких авторів, як О. Власюк, В. Геєць, А. Сухоруков, О. Белов, А. Мокій, В. Мунтіян, З. Варналій, Я. Жаліло, Я. Базиліук, С. Давиденко та ін. У цих працях проводиться ґрунтовний теоретичний і практичний аналіз проблем забезпечення економічної безпеки в сучасних умовах, визначається роль та вплив зовнішньоторговельного співробітництва на стан економічної безпеки держави. Започатковано подальші дослідження в рамках спеціалізованих підкатегорій, таких як: зовнішньоекономічна безпека, сировинно-ресурсна безпека; енергетична безпека; фінансова безпека; інформаційна безпека; технологічна безпека; тіньова економіка; макроекономічна безпека тощо. Водночас у наступних дослідженнях потрібно деталізувати окремі елементи забезпечення безпеки експортного співробітництва держави та їх зв'язок із певними підкатегоріями економічної безпеки. На нашу думку, перспективним є вдосконалення моделі комплексної оцінки, яка б полягала у визначенні стану економічної безпеки залежно від характеристик процесів, які відбуваються під час експортної товарної торгівлі, а також визначала ступінь відповідності експорту параметрам економічної безпеки.

© Д. Ю. Венцовський, 2009

Постановка завдання. Запропонувати комплексну модель оцінки відповідності експорту параметрам економічної безпеки та обґрунтувати методичні підходи до розрахунку інтегрального індексу експортної безпеки на основі системи індикаторів економічної безпеки у сфері товарного експорту.

Для досягнення мети дослідження визначено такі завдання:

- проаналізувати сучасні підходи до визначення стану економічної безпеки у зовнішньоторговельній сфері;
- сформулювати комплексну модель оцінки відповідності експорту параметрам економічної безпеки;
- розробити систему індикаторів економічної безпеки, через які розкривається вплив експорту на стан безпеки;
- розрахувати інтегральний індекс експортної безпеки;
- визначити ключові чинники динаміки економічної безпеки у сфері експорту.

Результати дослідження. Економічна безпека – складна комплексна характеристика державного розвитку, яка включає широке коло аспектів суспільно-економічного існування України. Відповідно, економічну безпеку прийнято поділяти на структурні складові, які в сукупності визначають систему економічної безпеки. Класифікація дозволяє підвищити ефективність визначення реального стану економічної безпеки. Водночас, на нашу думку, поділ економічної безпеки на такі складові елементи не

завжди дозволяє повноцінно відстежити зв'язок та оцінити вплив окремих форм економічної діяльності на стан економічної безпеки, адже часто неможливо зарахувати відповідні форми економічної діяльності до конкретного виду економічної безпеки.

Наукову проблему в цьому контексті становить визначення парадигми, в рамках якої можуть бути досліджені зв'язки й залежності між економічною безпекою та експортом. Ми розглянули вплив експорту на стан економічної безпеки, який реалізується через складну систему підвидів економічної безпеки. Результати наведено на рис. 1. На відміну від існуючих підходів, такий приклад взаємодії дозволяє більш комплексно розкрити сутність впливу експорту на стан економічної безпеки держави.

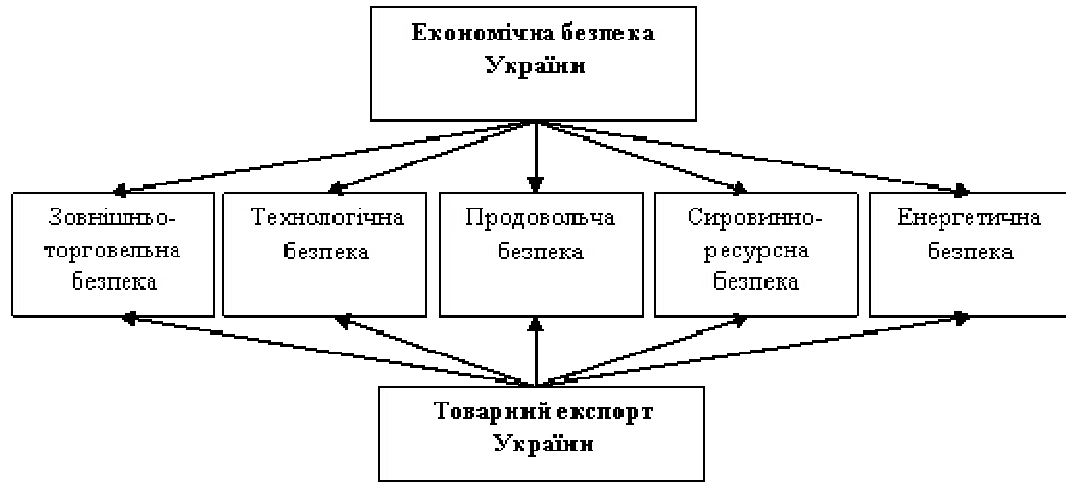

Рис. 1. Зв'язок товарного експорту і складових економічної безпеки

Провідними фахівцями, які вивчають економічну безпеку, зокрема А. І. Сухоруковим, було встановлено, що стан економічної безпеки визначається шляхом аналізу системи індикаторів, які дають змогу комплексно й адекватно сприймати характер соціально-економічних процесів через їх відповідність національним інтересам та вимогам національної безпеки [1]. Визначення характеру впливу експорту на стан економічної безпеки в запропонованій нами парадигмі дає можливість сформулювати ефективну модель оцінки відповідності експорту критеріям економічної безпеки, ключовим елементом якої якраз і є розробка системи спеціальних індикаторів, що допоможуть максимально чітко визначити поточний стан економічної безпеки у сфері експорту.

На поточний момент у сфері досліджень економічної безпеки не існує єдиної думки стосовно доцільності визначення вичерпного переліку індикаторів економічної безпеки. Кожна держава самостійно визначає необхідну вибірку індикаторів, значущих для неї в контексті унікальності процесу економічного розвитку в конкретний історичний період, а також специфічної ідентифікації власних загроз та наявного ресурсного забезпечення. Як пише О. С. Власюк, для країн з ринковою економікою (донедавна з перехідною), що перебувають у зоні системної кризи (Україна, Російська Федерація та інші), найбільш оптимальною є модель забезпечення економічної безпеки, яка базується на творчому поєднанні ресурсів стабільності, керованості і дозованого економічного ризику в тих сферах господарювання, де можна отримати максимальну соціально-економічну поточну ефективність, а також створити сприятливі умови для перспективних інноваційних проектів [2, 15].

Офіційно в Україні рівень економічної безпеки розраховується за методикою Міністерства економіки України [3]. Проводиться комплексний аналіз індикаторів економічної безпеки з виявленням потенційно можливих загроз, а також устанавлюється інтегральна оцінка рівня економічної безпеки України в цілому та за окремими сферами діяльності. Зокрема, показники експорту використовуються в розділі зовнішньоекономічної безпеки. Свій перелік індикаторів економічної безпеки запропонував В. І. Мунтіян, який також показники експорту зарахував до групи показників зовнішньоекономічної безпеки [4, 277]. Власне бачення необхідних індикаторів пропонує А. І. Сухоруков, який у розроблених ним Методичних рекомендаціях щодо оцінки рівня економічної безпеки окремо виділяє зовнішньоторговельну безпеку, де згруповано показники експорту [1].

Окрім прямих індикаторів, залежно від конкретного об'єкта В. М. Геєць пропонує розраховувати інтегральні показники економічної безпеки України [5]. Слід зазначити, що на необхідності розрахунку інтегрального індексу також наполягає Міністерство економіки України [3].

Зважаючи на важливість обґрунтування тактичних і стратегічних заходів держави у сфері експортної політики та підтримки визначеного рівня економічної безпеки, науковий і прикладний інтерес становить формування розрахункового апарату, який би дозволяв виявляти специфічні ризики і загрози, з якими стикається держава на конкретному історичному проміжку часу. Розрахунково визначено ключові проблемні елементи забезпечення економічної безпеки, які виникають під час експортної товарної торгівлі, дають обґрунтовані підстави для корекції заходів державної експортної стратегії.

Відповіддю на таку постановку проблеми є формування нових інтегральних показників економічної безпеки, зокрема інтегрального індексу експортної безпеки, який би допоміг максимально точно відобразити стан захищеності національних економічних інтересів України у сфері експорту.

Модель оцінки відповідності експорту критеріям економічної безпеки – це алгоритмічна послідовність структурованих за етапами, критеріями та напрямками аналітичних дій, через яку виконується комплексний аналіз експорту держави (рис. 2).

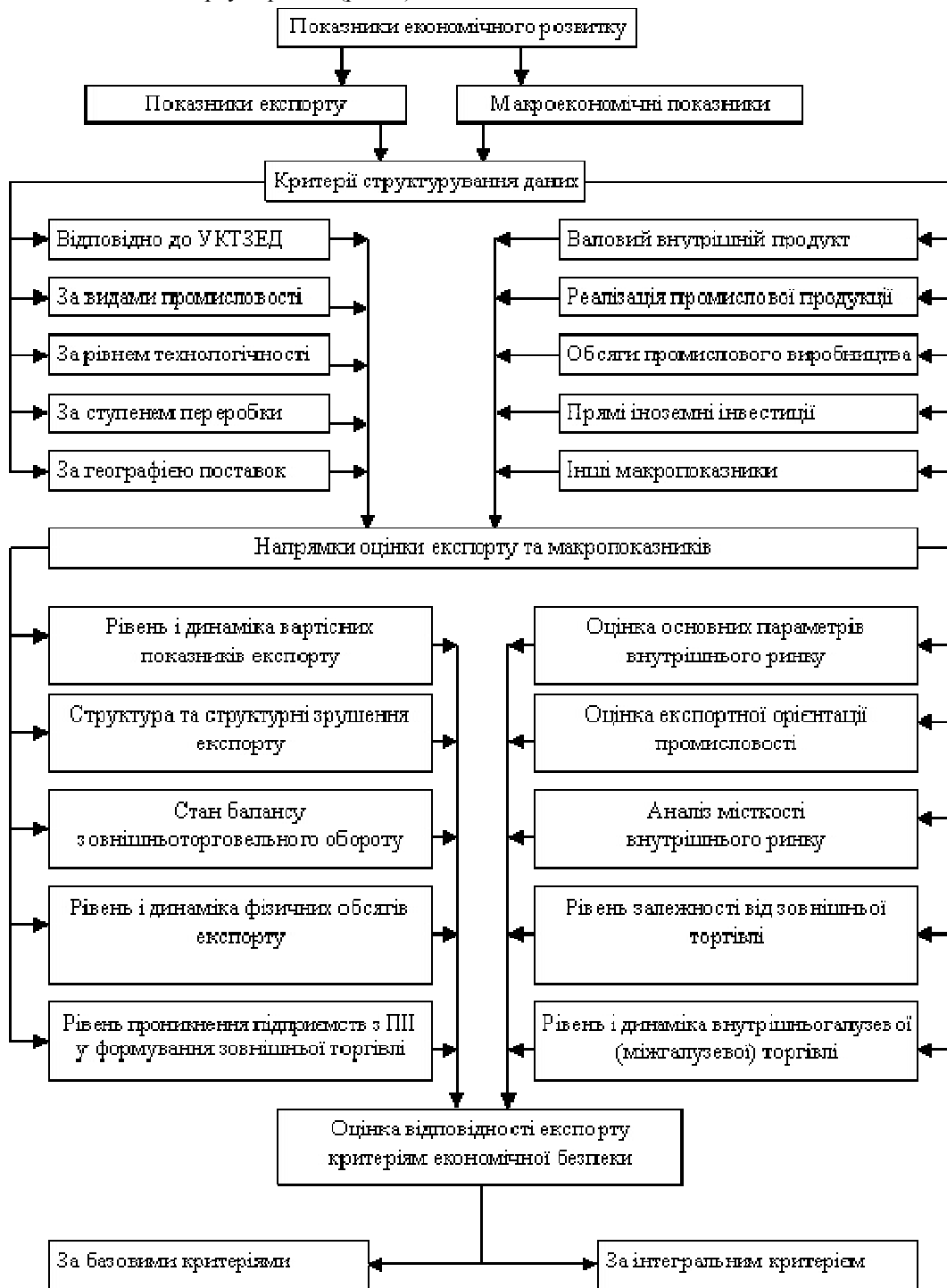

Рис. 2. Модель оцінки відповідності експорту критеріям економічної безпеки

Інтегральний критерій оцінки відповідності експорту параметрам економічної безпеки дає можливість отримати агрегований індекс, який інтегрує базові елементи. Результати розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки інтерпретуються в комплексному аналітичному звіті щодо поточного стану відповідності експорту параметрам економічної безпеки і є підставою для корекції заходів державної політики.

Для оцінки відповідності експорту параметрам економічної безпеки необхідно визначити спеціальні критерії та індикатори, які б відповідали впливу експорту на різні складові економічної безпеки. З цієї метою пропонується використати такі групи показників.

I. Індикатори зовнішньоторговельної безпеки в частині експорту (табл. 1–5).

Таблиця 1

Порогові значення індикаторів зовнішньоторговельної безпеки

№ з/п	Критерій ЗЕБ	Індикатор ЗЕБ	Нормальний рівень	Ризиковий рівень 1	Ризиковий рівень 2	Критичний рівень
1	Рівень відкритості економіки за експортом	$Q_e/Q_{\text{ВВП}}$	20–30 %	<20 %	>30 %	>50 %
2	Покриття імпорту експортом	Q_e/Q_i	0,82–1,22	<0,82	>1,22	<0,75
3	Відношення експорту до ЗТО	$Q_e/Q_{\text{ЗТО}}$	45–55 %	<45 %	>55 %	<40 %
4	Зіставлення сальдо ЗТО та ВВП	$Q_{\text{сальдо зто}}/Q_{\text{ВВП}}$	0–7 %	<0 %	>7 %	<–5 %
5	Рівень географічної концентрації експорту (5 найб. країн)	$Q_e \text{ регіону (країни)}/Q_e$	20–40 %	<20 %	>40 %	>50 %
6	Рівень товарної концентрації експорту (5 найб. тов. гр. по 4 зн.)	$Q_e \text{ тов. гр.}/Q_e$	15–25 %	<20 %	>30 %	>40 %
7	k еластичності темпів зростання експорту до ВВП (номінал.)	$\Delta_e/\Delta_{\text{ВВП номін.}}$	0,5–1,3	<0,5	>1,3	>1,6
8	k еластичності темпів зростання національної товарної пропозиції до місткості внутрішнього ринку	$\Delta_{\text{власна тов. пропоз.}}/\Delta_{\text{місткість внутр. ринку}}$	0,85–1,15	<0,85	>1,15	<0,7
9	k еластичності вартості експорту до кількісного зростання експорту	$\Delta_e \text{ варт.}/\Delta_e \text{ фіз. обс.}$	0,8–1,25	<0,85	>1,25	<0,7

На нашу думку, такі критерії досить чітко охоплюють сфери, через які експорт може впливати на стан економічної безпеки. Методологічно розрахунок інтегрального індикатора експортної безпеки передбачає встановлення коефіцієнта значущості груп індикаторів. Так, для зовнішньоторговельної безпеки коефіцієнт визначається на рівні 0,35.

II. Індикатори технологічної безпеки в контексті експорту (табл. 2).

Порогові значення індикаторів технологічної безпеки

№ з/п	Критерій ЗЕБ	Індикатор ЗЕБ	Нормальний рівень	Ризиковий рівень 1	Ризиковий рівень 2	Критичний рівень
1	Експортна виручка у виручці промисловості	$\frac{Q_e \text{ пром.}}{Q_{\text{виручка пром.}}}$	20–35 %	<20 %	>35 %	>50 %
2	Частка національного виробника у товарній пропозиції промисловості внутрішнього ринку	(виручка пром. – Q_e)/Місткість вн. ринку	60–80 %	<60 %	>80 %	<50 %
3	Рівень міжгалузевої торгівлі	$\frac{(Q_e - Q_i)}{(Q_e + Q_i)}$	50–70 %	<50 %	>70 %	>80 %
4	Рівень концентрації підприємств з ПШ в експорті	$Q_e \text{ підпр. ПШ} / Q_e$	20–35 %	<20 %	>35 %	>50 %
5	Рівень технологічної концентрації експорту (сер. – висок. + висок. техн.)	$\frac{Q_e \text{ за техн. структ.}}{Q_e}$	40–70 %	<40 %	>70 %	<30 %
6	Рівень промислової переробки експорту (кінц. спож.)	$\frac{Q_e \text{ за переробк.}}{Q_e}$	40–70 %	<40 %	>70 %	<30 %
7	Частка напівфабрикатів та конструкційних матеріалів в експорті	$\frac{Q_e \text{ н-фабр. костр. мат.}}{Q_e}$	15–30 %	<15 %	>30 %	>50 %
8	k еластичності темпів зростання експорту до виручки промисловості	$\Delta_e / \Delta_{\text{вир. пром.}}$	0,8–1,2	<0,8	>1,2	>1,4
9	k еластичності вартості технологічного експорту до кількісного зростання відповідного експорту	$\frac{\Delta_e \text{ технол. варт.}}{\Delta_e \text{ технол. фіз. обс.}}$	0,9–1,2	<0,9	>1,2	<0,8

Коефіцієнт значущості для технологічної складової економічної безпеки визначено на рівні 0,3.
 III. Індикатори продовольчої безпеки в частині експорту (табл. 3).

Порогові значення індикаторів продовольчої безпеки

№ з/п	Критерій ЗЕБ	Індикатор ЗЕБ	Нормальний рівень	Ризиковий рівень 1	Ризиковий рівень 2	Критичний рівень
1	Частка продовольчих товарів в експорті	$\frac{Q_e \text{ харч.пром.}}{Q_e}$	10–20 %	<10 %	>20 %	>30 %
2	Частка продукції с/г в експорті	$\frac{Q_e \text{ с/г}}{Q_e}$	5–10 %	<5 %	>10 %	>20 %
3	Частка національного виробника на внутрішньому ринку продовольчих товарів	$\frac{(Q_{\text{виручка харч.пром.}} - Q_e)}{\text{Місткість вн. ринку}}$	70–90 %	<70 %	>90 %	<60 %
4	Частка національного виробника на внутрішньому ринку с/г товарів	$\frac{(Q_{\text{виручка с/г}} - Q_e)}{\text{Місткість вн. ринку}}$	80–90 %	<80 %	>90 %	<70 %
5	Експортна виручка у виручці харчової промисловості	$\frac{Q_e \text{ харч.пром.}}{Q_{\text{виручка харч.пром.}}}$	10–25 %	<10 %	>25 %	>35 %
6	Експортна виручка у виручці с/г	$\frac{Q_e \text{ с/г}}{Q_{\text{виручка с/г}}}$	10–20 %	<10 %	>20 %	>30 %
7	k еластичності темпів зростання експорту продовольчих та с/г товарів до виручки відповідної промисловості	$\frac{\Delta_e \text{ прод.та с/г тов.}}{\Delta_{\text{вир.пром.}}}$	0,9–1,3	<0,9	>1,3	>1,5
8	k еластичності вартості експорту продовольчих та с/г товарів до кількісного зростання відповідного експорту	$\frac{\Delta_e \text{ прод. та с/г тов. варт.}}{\Delta_e \text{ прод. та с/г тов. фіз. обс.}}$	0,9–1,4	<0,9	>1,4	<0,7

Коефіцієнт значущості відповідного виду безпеки в індексі експортної безпеки визначено на рівні 0,13.

IV. Індикатори сировинно-ресурсної безпеки в контексті експорту (табл. 4).

Коефіцієнт значущості 0,12.

V. Індикатори енергетичної безпеки в системі експорту (табл. 5).

На основі розрахунку індикаторів економічної безпеки в розрізі її складових розраховуються інтегральні індекси, які покладено в основу розрахунку головного інтегрального індексу – індексу експортної безпеки. Інтегральні індекси експортної безпеки визначають відповідність поточних показників експорту параметрам економічної безпеки шляхом зіставлення розрахункових значень інтегральних індексів та індексу експортної безпеки з оптимальними й критичними межами значень (табл. 6).

Таблиця 4

Порогові значення індикаторів сировинно-ресурсної безпеки

№ з/п	Критерій ЗЕБ	Індикатор ЗЕБ	Нормальний рівень	Ризиковий рівень 1	Ризиковий рівень 2	Критичний рівень
1	Частка природних сировинних ресурсів у експорті	$Q_e \text{ сиров. рес.} / Q_e$	5–10 %	<5 %	>10 %	>15 %
2	Частка промислової сировини первинної обробки в експорті	$Q_e \text{ пром. сиров. перв. перер.} / Q_e$	5–15 %	<5 %	>15 %	>20 %
3	k еластичності темпів зростання експорту сировинних ресурсів (природні ресурси та сировина первинної переробки) до експорту промисловості	$\Delta_e \text{ сиров. рес.} / \Delta_{\text{вир. сиров. пром.}}$	0,8–1,2	<0,8	>1,2	>1,3
4	k еластичності вартості експорту сировинних ресурсів (природні ресурси та сировина первинної переробки) до кількісного зростання відповідного експорту	$\Delta_e \text{ сиров. рес. варт.} / \Delta_e \text{ сиров. рес. ф.з. обс.}$	0,9–1,2	<0,9	>1,2	<0,8

Коефіцієнт значущості 0,12.

Таблиця 5

Порогові значення індикаторів енергетичної безпеки

№ з/п	Критерій ЗЕБ	Індикатор ЗЕБ	Нормальний рівень	Ризиковий рівень 1	Ризиковий рівень 2	Критичний рівень
1	Частка енергетичних ресурсів в експорті	$Q_e \text{ енерг. рес.} / Q_e$	5–15 %	<5 %	>15 %	>20 %
2	Експортна виручка у виручці виробництва енергетичних ресурсів	$Q_e \text{ енерг. рес.} / Q_{\text{вир. енерг. рес.}}$	10–20 %	<10 %	>20 %	>40 %
3	Частка національного виробника енергетичних ресурсів у товарній пропозиції внутрішнього ринку	$(Q_{\text{виручка енерг. пром.}} - Q_e) / \text{Місткість вн. ринку}$	60–80 %	<60 %	>80 %	<50 %
4	k еластичності темпів зростання експорту енергетичних ресурсів до валової виручки відповідної промисловості	$\Delta_e \text{ енерг. рес.} / \Delta_{\text{вир. енерг. пром.}}$	0,8–1,2	<0,8	>1,2	>1,4
5	k еластичності вартості експорту енергетичних ресурсів до кількісного зростання відповідного експорту	$\Delta_e \text{ енерг. рес. варт.} / \Delta_e \text{ енерг. рес. ф.з. обс.}$	0,9–1,2	<0,9	>1,2	<0,8

Коефіцієнт значущості енергетичної безпеки визначено на рівні 0,1.

**Критичні та оптимальні значення інтегральних індексів
складових економічної безпеки та інтегрального індексу експортної безпеки**

Назва індексу	Значення нижньої межі	Значення верхньої межі	Значення критичного рівня
Інтегральний індекс зовнішньоторговельної безпеки	0,871	1,578	0,473
Інтегральний індекс технологічної безпеки	0,761	1,227	0,568
Інтегральний індекс продовольчої безпеки	0,810	1,336	0,610
Інтегральний індекс сировинно-ресурсної безпеки	0,791	1,469	0,625
Інтегральний індекс енергетичної безпеки	0,786	1,401	0,656
Інтегральний індекс експортної безпеки	0,820	1,432	0,567

Алгоритм розрахунку інтегрального індексу передбачає, що погіршення стану економічної безпеки визначатиметься зменшенням значення індексу і навпаки. Будь-які значення в проміжку між граничними межами відповідатимуть нормальному рівню. Наближення або перевищення критичного рівня сигналізуватиме про активізацію небезпечних викликів та загроз для економічної безпеки у сфері експортної діяльності. Розрахунки відповідних індексів у 2004–2008 рр. для України подано в табл. 7.

Таблиця 7

**Розрахункові значення інтегральних індексів
складових економічної безпеки та індексу експортної безпеки України, 2004–2008 рр.**

Назва індексу	2004	2005	2006	2007	2008
Інтегральний індекс зовнішньоторговельної безпеки	1,068	0,657	0,502	0,305	0,286
Інтегральний індекс технологічної безпеки	0,831	0,752	0,781	0,767	0,744
Інтегральний індекс продовольчої безпеки	1,520	1,303	1,340	1,725	1,031
Інтегральний індекс сировинно-ресурсної безпеки	0,910	0,947	1,095	1,105	1,013
Інтегральний індекс енергетичної безпеки	0,840	0,865	0,951	0,889	0,849
Інтегральний індекс експортної безпеки	1,018	0,829	0,814	0,786	0,668

Експортна динаміка України останніми роками відзначалась високими темпами нарощення, що створювало імпульс розвитку експортної орієнтації для промисловості. Водночас позитивні зовнішньоторговельні умови не стали підґрунтям покращання стану економічної безпеки, пов'язаної з експортною діяльністю. Сукупність суперечливих чинників впливу на стан безпеки сприяла погіршенню значень інтегрального індексу експортної безпеки з цілком оптимального у 2004 р. на рівні 1,018 до 0,668 у 2008 р. Протягом останніх років значення відповідного індексу динамічно знижувалось, і нині Україна впритул наблизилась до критичної межі. Визначаючи поточний стан економічної безпеки України, пов'язаної з експортною діяльністю, слід відзначити ряд контроверсійних особливостей динаміки складових інтегрального індексу експортної безпеки.

– Відбувається суттєве погіршення стану зовнішньоторговельної безпеки, значення інтегрального індексу якої у 2007–2008 рр. вийшло за межі критичного значення, а щодо рівня 2004 р. впало в 3,7 раза (табл. 6, 7). Спираючись на аналіз індикаторів, які стосуються до зовнішньоторговельної безпеки в контексті експорту, слід зазначити, що основними чинниками погіршення ситуації є суттєве нарощення від'ємного торговельного сальдо (ще у 2004 р. позитивне сальдо становило 6,5 % ВВП, уже у 2008 р. від'ємне сягнуло 8,2 % до ВВП); посилення географічної та товарної концентрації (на 5 основних торговельних партнерів України у 2008 р. припадало 41,3 % товарного експорту, а на 5 найбільших товарних груп припадає 30,2 % експорту); відставання вітчизняних виробників від темпів збільшення місткості внутрішнього ринку (у 2008 р. товарна пропозиція вітчизняних виробників відставала від темпів розширення ринку більш ніж на 11 %, що по суті сигналізувало про ескалацію імпоротної експансії) тощо.

– Рівень технологічної безпеки зберігається у ризикових межах (значення інтегрального індексу в останні роки коливається навколо мінімально допустимого рівня) (табл. 6, 7). Негативними чинниками тут виступають скорочення частки національного виробника на внутрішньому ринку промислової продукції (якщо

у 2004 р. продукцією вітчизняного виробництва задовольнялось 68 % внутрішнього ринку промислової продукції, то за результатами 2008 р. ця частка скоротилась до 57 %) та незадовільно низький рівень технологічної та готової продукції у структурі експорту (готова продукція в структурі експорту становить лише 33 %, решта 39 % – напівфабрикати та конструкційні матеріали і в менших значеннях промислова сировина; технологічна продукція взагалі становить лише 24 % експорту, решту формують низькотехнологічні товари). Позитивна кон'юнктура зовнішніх ринків сприяла збільшенню виручки промисловості, однак це не пішло на користь безпеки, а лише зміцнило експортну залежність вітчизняної промисловості (у 2008 р. за рахунок експорту сформовано 43 % виручки). Водночас на рівень безпеки позитивно впливав ціновий чинник експортованої продукції (вартісний приріст значно переважав кількісні поставки).

– Продовольча безпека України в частині експорту демонструвала найбільшу стійкість до викликів та загроз серед усіх складових економічної безпеки, пов'язаних з експортною діяльністю (табл. 6, 7). Значною мірою це обумовлено міцними позиціями національних виробників харчової сільськогосподарської продукції на внутрішньому ринку (виробникам харчової продукції у 2008 р. належало 73 % внутрішнього ринку, хоча у 2004 р. відповідна частка сягала 86 %; частка вітчизняного сільськогосподарського виробника взагалі сягнула в 2008 р. 96 % внутрішнього ринку) та помірної експортної залежності (виручка виробників харчової продукції на 33 % формувалась за рахунок експорту, а сільськогосподарських виробників – лише 14 %). Як не парадоксально, цьому сприяли численні торговельні обмеження на зовнішніх ринках проти вітчизняних виробників. Разом з тим стан захищеності національних інтересів у сфері продовольчої безпеки погіршується під тиском цінових коливань на харчову та сільськогосподарську продукцію на світових ринках (у 2008 р. приріст фізичних обсягів експорту відповідних товарів на 13 % переважав вартісні прирости).

– Рівень сировинно-ресурсної безпеки в контексті експорту демонструє стабільний позитивний результат (табл. 6, 7). Значення інтегрального індексу даного виду економічної безпеки за останні роки навіть дещо покращилось, що досягалось за рахунок утримання помірної частки відповідних товарів у структурі експорту (природні сировинні ресурси становлять 5,7 % експорту, а промислова сировина первинної переробки – 16,7 %) та позитивної цінової динаміки на зовнішніх ринках (ціни на експортовані сировинні товари у 2008 р. на 37 % випередили зростання фактичних поставок).

– Забезпечення енергетичної безпеки завжди було пов'язано зі значними викликами для економічної безпеки України. У контексті експорту відповідний вид безпеки хоча й виходить за межі мінімально прийнятної рівня, але не знижується до критичного (табл. 6, 7). Експортна орієнтація національних виробників дещо перебільшена (у 2008 р. 37 % виручки відповідної промисловості формувалось за рахунок експорту), адже їхня частка на внутрішньому ринку залишається критично малою (при значному потенціалі лише 35 % внутрішнього ринку), сукупність цих чинників значно погіршує індекс енергетичної безпеки, що негативно впливає на рівень економічної безпеки загалом.

Висновки. В умовах світової кризи для України гостро окреслились накопичені за попередні роки системні проблеми забезпечення належного рівня економічної безпеки, пов'язаної із забезпеченням експортної діяльності, зокрема це: високий рівень відкритості вітчизняної економіки (понад 37 % ВВП формується за рахунок експорту, за даними 2008 р.), значна залежність виручки промисловості від кон'юнктури зовнішніх ринків (понад 42 % виручки промисловості формується експортними поставками, а розбіжності приросту фактичних поставок з вартісними сягають 30 %), значне збільшення від'ємного торговельного сальдо (значними темпами вимиваються валютні ресурси; при тому, що світова кон'юнктура вітчизняного експорту вкрай нестабільна, це в сукупності становить найбільш критичну проблему України), низька товарна та географічна диверсифікація українського експорту (консервація товарної структури експортних поставок на традиційних ринках унеможливує проведення стратегічних реформ у сфері експорту), зниження ролі та витіснення виробників з внутрішнього ринку (активна імпортна експансія на внутрішній ринок динамічно витісняє вітчизняних виробників з внутрішнього ринку, частка яких невдовзі вийде за критичні межі в 50 %) і значна технологічна відсталість виробничо-промислового комплексу (критично низький рівень конкурентоспроможності вітчизняної промисловості через моральну та фізичну застарілість основних фондів унеможливує стратегічне позиціонування вітчизняних виробників на зовнішніх ринках) тощо.

Подолання існуючих проблем експорту, які через різні сфери негативно впливають на економічну безпеку, лежить у площині реалізації державою ефективної експортної стратегії, яка виходить із завдань забезпечення сталого економічного зростання економіки, розширення існуючих ринків та входження на нові, посилення стратегічної ролі та місця України у світовому поділі праці через диверсифікацію експортної спеціалізації, забезпечення економічної безпеки, захист експортерів від дискримінаційних дій з боку іноземних партнерів та включення вітчизняних промислових потужностей у міжнародні виробничі ланцюги на стратегічних стадіях створення доданої вартості.

З метою своєчасного діагностування стану економічної безпеки у сфері експорту важливий постійний моніторинг динаміки експортної діяльності України. На нашу думку, такий моніторинг можна забезпечити за допомогою використання запропонованої моделі оцінки відповідності експорту критеріям економічної безпеки, що ґрунтуються на системі індикаторів, які визначаються на основі зв'язків та впливу експорту на структурні складові економічної безпеки.

Подолання існуючих проблем залежатиме від ефективності та своєчасності дій держави у формуванні й реалізації експортної стратегії. Ключові пріоритети такі:

– зниження експортної орієнтації вітчизняної економіки через нарощування потенціалу внутрішнього ринку. Зростання потенціалу внутрішнього ринку має стати надійним компенсатором втрат від скорочення експортної діяльності, що сприятиме збільшенню завантаженості виробничих фондів промисловості.

– Розбудова аграрно-індустріальної моделі української економіки. Висока ймовірність втрати експортного потенціалу частиною промисловості невідворотно зумовить болюче рішення про згортання певних напрямків “надлишкових” фондів. Компенсація можлива за рахунок розвитку національного аграрного потенціалу, значущість якого посилюється в умовах світової продовольчої кризи.

– Наближення структури товарного експорту до такого, що відповідає стратегічним пріоритетам України. Це передбачатиме забезпечення географічної та товарної диверсифікації зовнішньоторговельного обороту України через подолання існуючих загроз шляхом перерозподілу ризиків, регуляторного обмеження сировинного експорту до критично необхідного рівня, що обумовлюється довгостроковими домовленостями з іноземними партнерами; поступове скорочення експорту товарів часткової промислової обробки; розгортання нових виробничих потужностей та освоєння новітніх технологій.

Удосконалення діагностики стану економічної безпеки, пов’язаної з експортною діяльністю, а також обґрунтування заходів державного рівня із забезпечення економічної безпеки та експортної політики мають стати запорукою успішного поступу України в посткризовому періоді розвитку світової економіки.

Література

1. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України [Текст] / Національний інститут проблем міжнародної безпеки ; за ред. А. І. Сухорукова. – К., 2003. – 64 с.
2. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку [Текст] / О. С. Власюк ; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – С. 17.
3. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України [Текст] : наказ Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007.
4. Мунтіян В. І. Економічна безпека України [Текст] : монографія / В. І. Мунтіян. – К., 1999. – С. 277.
5. Концепція економічної безпеки України [Текст] / кер. проекту В. М. Геєць ; Ін-т. екон. прогнозування. – К., 1999.